

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 3 (35),
STR. 501-518

RECENZIJ
I PRIKAZI

Ivan Devčić PRED BOGOM BLIZIM I DALEKIM

Filozofija o religiji, FTI, Zagreb, 1998.

Ovo je djelo svojevrsni filozofski kršćanski katekizam ili suvremena teodiceja koja uključuje komponentu dijaloga.

Zato u sebi nema nikakve primjese apologetike, niti onda kad daje negativne prosudbe raznih filozofskih pravaca. Zapravo, te prosudbe ne nameće autor kao dogmatski kršćanski odnosno katolički stav, nego prikazuje njihovu nedostatnost i manjkavost prema sveobuhvatnosti ljudskoga razmišljanja na koje nemalo utječe (i ne samo kršćansko razmišljanje) suvremena znanost, sociologija i psihologija.

One su uvelike utjecale i oblikovale logiku i logičnost suvremenoga ljudskog razmišljanja. Tako će autor u svojim jedanaest religijsko-filozofskih rasprava prikazivati nelogičnost odnosno logičnost, prema suvremenom kriteriju, ljudskih promišljanja.

Kršćansko se razmišljanje ne sastoji u ponavljanju i citiranju evanđeoskih tekstova niti se bez pokušaja novijih tumačenja donose dogmatska razmišljanja prošlih vremena. Kršćansko razmišljanje želi biti uvijek suvremeno domišljanje, pretakanje u suvremeni jezik, u njegovu logičnost i shvatljivost vječnih istina. Vječne istine nisu, dakle, tu da ih bez promišljanja prenositimo, nego postoje zato da ih prorečemo i izrečemo takvim jezikom koji će uvijek biti suvremen.

Problemi o kojima autor govori posve su suvremeni problemi. Budući da ih autor ne izdvaja iz povijesnog konteksta,

oni se pojavljuju kao problemi koji su i u davnoj prošlosti bili suvremeni: antropomorfizam (granice i mogućnosti), gnosticizam i agnosticizam, iskustvo patnje i Bog, moralnost, praktični ateizam, utopije nekad i danas, osobito u novoj religioznosti.

Sve su to teme koje Devčić obrađuje od poglavlja do poglavlja i pokazuje nam da su te suvremene teme zapravo stare koliko i ljudsko razmišljanje i da ih ni do danas nismo riješili te da ćemo s njima ući u treće tisućljeće i živjeti s njima u njemu.

Jezik kojim se o njima govori nije apstraktni skolastički (dapače, autor se usuđuje kritički osvrnuti i na stoljećima nedodirljivo kruto skolastičko razmišljanje), nego je egzistencijalno ljudski. Zato knjiga ne zamara, nego nas sve više udubljuje u razmišljanje i vodi kroz probleme, što postaju naša razmišljanja i naši problemi. Čini se da autor upravo to želi: ne docirati, nego nas toliko uvesti u problematiku da u njoj neminovno počnemo tražiti i otkrivati svoje mjesto.

Autor ne ide od iznošenja negativnosti kod raznih filozofskih kršćanskih i nekršćanskih vjerničkih i ateističkih razmišljanja, uopće ne polemizira s njima nego vodi takav dijalog da najprije prikaže njihovu pozitivnost, ili barem pozitivnost ljudskog traženja (jer svako je iskreno ljudsko traženje već u sebi pozitivno). Kad nam se učini da bismo i mi mogli usvojiti taj stav, onda nam on iznosi i njegove granice i ograničenosti, tumačeći zbog čega taj stav ne može biti usvojen kao kršćanski stav.

Nisu ograničeni samo stavovi filozofa, nego ima ograničenosti i kod onih filozofa koji su u prvom redu bili teolozi (Augustin, Toma Akvinski). Autor analizira i ne prešućuje niti njihove granice.

Iz kompletnoga se djela može nazrijeti koja je glavna misao vodilja autora ove knjige. To je dijalektika života kojoj Devčić pridaje veliku važnost u iznošenju suvremene i ine problematike Boga. I sam je naslov dijalektičan: Bog kao onaj koji je, i ostaje u autorovoj knjizi, bliz i dalek.

To je Bog našega svakidašnjeg iskustva. Nijekanje stvarnosti dijalektike života može biti nijekanje i samoga Boga ili

pretvaranje njega u neku čarobnu formulu Kantova morala, Tomine jasnoće, Descartesovih sumnji. Još manje Bog može biti marksističko poimanje čovjekove nemoći, jer marksistički ateizam najviše pokazuje svoju nemoć interpretirajući nasilno povijest u okviru svojih sustava. Novi religiozni pokreti nova su i teška napast za čovjeka da "kroji Boga po svojoj mjeri". Čak ni kršćanski egzistencijalizam ne može izreći dosta o Bogu.

Boga prihvaćamo onda kad ga prihvatimo kao misterij, kao onoga koji je dalek i bliz, i to oboje ne u odvojeno, nego u isto vrijeme. Svaka korisnost Boga snižavanje je Boga do čovjekova sluga. Upravo nam dijalektika pomaže da do toga ne dođe, da Boga prihvatimo kao Boga, kao onoga koji postoji i koji je dobar i onda kad ne osjećamo njegovu blizinu i kad nama ne donosi trenutačne osobne koristi.

Time autor ide u korak s onim suvremenim razmišljanjem koje u znanosti, sociologiji, psihologiji prihvaća dijalektiku življenja kao nešto protiv čega se ne borimo, nego što nastojimo živjeti. To znači da je moguće živjeti i sa suprotnostima, dakako ako one nisu ekstremne suprotnosti vjere i nevjere u Boga.

Osobito će suvremena psihologija naglašavati nužnost prihvaćanja dijalektike življenja, tako da zdrava psiha nije ona koja je istisnula svaku napetost (ne stvaraju li upravo napetosti umjetničko djelo!). Za suvremenu duhovnost savršen čovjek nije onaj koji je uklonio sve probleme, napasti i padove, nego je onaj koji ne gubi svoje druženje s Bogom usprkos svim tim ljudskim danostima.

Isto tako ne možemo apstrahirati od antropomorfizma, jer mi Boga ne možemo shvatiti bez određene primjese nje-

ga. Stoga će autor knjige upućivati na opasnosti i nužnosti antropomorfizma. Tako je i s gnozom i s nadom koja se može pretvoriti u čistu utopiju, ali bez zdrave nade ne možemo živjeti kao ljudi.

Problem današnje nove religioznosti, kojoj autor posvećuje dosta pozornosti, upravo je u stvaranju ozračja utopije kod čovjeka koja ga odvodi od prihvaćanja realnosti dijalektike življenja. Ona mu obećava onaj raj na zemlji koji on u svojoj biti čovjeka, tj. ograničenoga bića nikad neće i ne može postići. Stoga nova religioznost u sebi sadrži više ateizma nego religioznosti. Gotovo bi se moglo reći da je njoj religiozno govorenje paravan za propagiranje ateizma. Svagdje, naime, gdje se Bogom služimo kao objektom probitačnosti odnosno korisnosti tu razgrađujemo religioznost, a stvaramo praktični ateizam. Stoga će autor već na samom početku svojega djela s pravom zaključiti: "Budući da se danas religiozna potreba iznova budi, logička istina religije dolazi nekako u drugi plan, iza njezine ontološke istine" (str. 35). Tu je Bog od samoga početka zapravo izgubljen ili potisnut.

Knjiga *Pred Bogom blizim i dalekim*, čini se, ima dvije zadaće: pokazati da mi moramo prihvatiti dijalektiku življenja i komuniciranja s Bogom koji će nam biti ne čas bliz, čas dalek, nego u isto vrijeme bliz i dalek. To je ontološko prihvaćanje Boga kao Istine koja u sebi postoji bez obzira na dobro ili zlo u meni, moju otvorenost ili zatvorenost. U isto je vrijeme to osobno iskustvo Boga kao Istine.

Druga bitna zadaća je prikazati suvremenom čovjeku koji se sve više interesira za religiju i religioznost da na naoko privlačni novi religiozni pokreti, koji djeluju samo uz pomoć utopijskog obećanja, ne privode k Bogu nego odvođe od njega.

U ovoj je točki autorov pristup novoj religioznosti prilično nov. Nema izravnih napada na nove religiozne pokrete niti agresivnog razotkrivanja njihova nereligioznog djelovanja i ponašanja, iz drugih razloga i u druge svrhe, nego nam autor predložuje kako je kroz povijest ljuds-

kog razmišljanja uvijek bilo pokušaja stvaranja bilo koje vrste neke nove religioznosti koju nikad nije zanimala niti Biblija niti ontološka istina o Bogu. Uvijek su ta razmišljanja bila opasna ponajprije zato što Boga već samim time nisu prihvaćala kao osobu nego kao objekt svojih potreba. Stoga s pravom možemo reći da je sve donedavno citirana rečenica u teodiceji i apologetici – da bi Boga trebalo izmisliti kada ga ne bi bilo – zapravo ateistička rečenica.

Iako autor najveći dio pozornosti posvećuje upravo toj aktualnoj problematiki, ne zaboravlja nas upozoriti na veliku problematiku praktičnoga ateizma, ateizma koji dolazi iz indiferentizma, i na također vječnu problematiku patnje. Ni danas ne vlada drukčija tendencija nego odbaciti Boga zbog patnje ili pokušati patnju zanijekati, što nikako ne može biti trajno. Jedno i drugo vodi u ateizam, jer ni jedno ni drugo ne vidi da je "patnja izvor očovječenja i stvaralaštva" (str. 59), što se može vidjeti u mnogim konkretnim danostima, osobito u umjetnosti. Autor daje patnji njezinu dimenziju kad je izvlači iz jednostranoga konteksta kao posljedicu grijeha. Ona je posljedica i čovjekove ograničenosti. Tako autor upućuje na pozitivnost patnje, videći u prihvaćanju nje "milost vjere" (str. 73). Patnja nema samo ulogu spasenja, nego u njoj "čovjek postaje sasvim novim čovjekom" (str. 73). Dakle, patnja sama u sebi ne bi imala smisla kad ne bi vodila prema nečemu. Ona upravo vodi k jednom novome rađanju, rađanju novoga čovjeka koji se već od početka rađa iz patnje i boli.

Time je autor zaokružio svoje uvjerenje dano u uvodu knjige: "Ako se bit religije sastoji u specifičnom odnosu čovjeka prema Bogu, istina će u ontološkom smislu biti ona religija u kojoj je taj odnos doista ostvaren" (str. 7).

To znači da je ovdje religija dobila svoje mjesto, svoj "Sitz im Leben". Knjiga jasno pokazuje da ne stvara čovjek religiju kao neku svoju potrebu koja proizlazi iz nemoci. Čak ni stvaranje religije iz morala (tipični predstavnik je Kant) nije dopušteno, jer i to je degradiranje religije u ancillu, u služiteljicu nečemu. A upravo to degradiranje religije stvaraju novi religiozni pokreti. Specifičan odnos čovjeka prema Bogu bit će ostvaren samo onda kad se prihvati stvarnost života, a ona je neprestano gibanje u dijalektici. Jedino tako možemo razlučiti "pravu od lažne ili prividne religije" (str. 9).

Autor, dakle, ovdje progovara u duhu Drugoga vatikanskog sabora koji priznaje pravu religioznost ne samo svim kršćanima nego i nekršćanima te vjeruje da se svaki iskreni bogotražitelj već u svojoj religiji može spasiti. Dakako, autor se trudi pružiti opće kriterije po kojima možemo u svakoj religioznoj zajednici i svakom religioznom činu prepoznati barem ono temeljno: je li riječ o pravoj religioznosti religije i religioznoga čovjeka ili je u pitanju nešto drugo.

To nešto "drugo" osobito problematično može biti kad govorimo o subjektu religije, jer tu čovjek vrlo lako zađe u subjektivizam i njega pobožanstvenjuje. Upravo su nas mistici neprestano opominjali na stvarnost Božju i onda kad prema njemu ništa ne osjećamo.

No, spominjući religiozan čin, autor ipak ne spominje *tremendum* i *fascinans* kao bitne danosti religioznog čina ako on ne želi biti samo logičan i razumski, jer ne možemo govoriti o pravom religioznom činu ako u njemu nisu skupljene sve bitne sastavnice koje čovjeka čine čovjekom. Isto njegovo filozofsko razglabanje o Bogu kao osobi (str. 12) nosi u sebi opasnost magijskoga, jer Bog ne može biti samo osoba u "našem doživljaju Boga u religioznom aktu". Očito filozofija još nije izrekla konačnu i sveobuhvatnu definiciju osobe. To ona sama uistinu i ne može, jer istina se ne nalazi samo u filozofiji. Tu treba nešto reći i teologija, i psihologija, i me-

dicina, i sociologija. Osoba se ne definira samo u doživljaju niti samo u razumu, nego u cjelokupnosti dostupnoga i nedostupnoga ljudskoj znanosti. Jedino tako ona egzistira "in se". Jasno da mi mislimo antropomorfno kad se obraćamo Bogu kao osobi, ali mu se ne obraćamo isključivo razumski ili isključivo doživljajno. Bog nije osoba zato što ga mi možemo pojmiti jedino kao osobu, nego on je osoba, i to u svojoj punini.

Isto je tako nedostatno stavljati spoznaju osobe u preusku vezu s otvorenošću prema njoj (usp. str. 35), jer upravo je to znak subjektivističke vlastite ograničenosti koja je zbog svojega subjektivizma toliko ograničila svoju spoznaju. No druga osoba zbog toga ne ostaje manje osoba. To isto vrijedi za Boga i za našu spoznaju njega. Nema li istu spoznaju Božje egzistencije i naravi antiteist kao i teist, samo što antiteist ustaje upravo protiv onoga Boga kojega je upoznao kao pravo dobro, jer možda, zbog subjektivnoga osjećaja, upravo to dobro ne može podnijeti (Moeller)?

Baš je danas, zbog sve većega buđenja interesa za Boga i sve jače potrebe za religioznošću, potrebnije davati ontološko nego logično svjedočenje o Bogu. Logično se nastavlja na ontološko kao što "intelligo" i "credo" idu zajedno. Jedno bez drugoga vodi u jednostranost. Stoga je točno da "dokaze za Božju egzistenciju može razumjeti i prihvatiti samo onaj koji je već 'u Bogu'" (str. 27). To isto vrijedi protiv jednostranog i stereotipnog ponavljanja kako buđenje religioznosti proizlazi iz čovjekova sve većega razočaranja u znanstveno-tehničku civilizaciju (usp. str. 97). To je samo jedna strana, iza koje stoji ipak augustinovska čovjekova čežnja za Bogom zato što je Bog već na neki način tu,

odnosno pokretač traženja Boga. Manje je bitno je li to traženje proizašlo iz osobnih razočaranja. Zapravo, uopće ne bi bilo dobro kad bi bogotražnje proizlazilo iz toga. Onda bi Bog bio nadomjestak koji ispunjava prazninu i tješitelj u razočaranjima. Boga može naći i nalazi i znanstvenik i tehničar.

Autor krivi donekle i Crkvu što se danas stvara religija po mjeri čovjeka (drugo ime za ateizam), jer "suvremenim bogotražiteljima naše jasne i lijepo oblikovane sheme o Bogu jedva što znače" (str. 114). Osim toga, vjerska (ne)praksa pridonosi velikim dijelom tome.

Što se pak doživljaja Boga u mistici tiče, tu je izjava autorova posve netočna: "U mistici se uvijek iznova pojavljivala sklonost prema neosobnom shvaćanju Boga i sjedinjenja s njime kao potpunoga iščezavanja u njemu" (str. 173). Ovo je posve nelogičan sud (to će isto ponoviti kad bude govorio o mistici religija Istoka, str. 200-201, gdje ipak nije riječ o mistici nego o mysticismu), jer upravo mistika vodi i potiče na najosobnije shvaćanje Boga. Kršćanska mistika nikad nije naglašavala nestajanje u Bogu, jer je i to posve nelogično. S kim bi, naime, moglo doći do sjedinjenja, ako tu ne ostaju posve i do kraja dvije različite osobe! Ovaj je sud autorov i nelogičan i kontradiktoran, a i stereotipno stoljetno osuđivanje mistike koju ne poznaje. Upravo mistik više nego bilo tko drugi osjeća kako ga Bog "tjera" od sebe u akciju, prema drugima.

Isto je tako nelogično govoriti, makar u smislu analogija, antropomorfno o Bogu koji se nada (str. 179), jer onome tko zna nije potrebna nada (usp. Rim 8,24). Upravo se Božje znanje o čovjeku u čovjeku pretlače u nadu i ne umanjuje Božju prisnost s čovjekom.

Kad autor u svezi s nadom analizira antiutopije, šteta što ih ne pokazuje u nas, npr. osobito kod Krleža koji neprestano dokazuje da je pokušaj ostvarenja svake utopije također njezin kraj. Zato on ne da nijednom od svojih socijalističkih likova ostvariti utopiju socijalizma.

Možemo reći za ovu knjigu da je knjiga dijaloga s raznim strujama. No, ona je prije svega poticatelj čovjeku da bude bogotražitelj, i to odmah, sa svim suprotnostima u sebi. Bogotraženje i "nastojanje da se Boga što bolje upozna ne ostaje bez traga u samom čovjeku" (str. 209). I jedno i drugo događa se istodobno, makar čovjek i ne bio svega svjestan: po Augustinu, po kojemu Boga ne bismo tražili da ga već nismo našli, odnosno da on već prije nije našao nas i poticao nas na traženje njega. Stoga nad cjelokupnim ovim djelom lebdi autorova rečenica kad razmišlja o biti i istini religije: "... dokaze za Božju egzistenciju može razumjeti i prihvatiti samo onaj koji je već 'u Bogu'" (str. 27).

Milan Špehar

DANAŠNJA FINANCIJALNA ZNANOST

Zbornik radova

HAZU, Zagreb, 1998.

Razred za društvene znanosti i Odsjek za ekonomska istraživanja Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU organizirali su u Zagrebu 15. siječnja znanstveni skup posvećen javnim financijama, posebno prinosu koji je u Hrvatskoj boljem poznavanju toga područja dao Stjepan Radić. Povod skupu bila je 90. obljetnica tiskanja Radićeve knjige *Današnja financijalna znanost* u izdanju Matice hrvatske, knjige koja je jedan od dokaza začudne širine područja djelovanja i plodnosti tog prvog hrvatskog školovanog politologa i istak-

nutog narodnog tribuna. Radovi prikazani na znanstvenom skupu objavljeni su u lijepo opremljenom zborniku kojemu je glavni urednik prof. dr. Božidar Jelčić. Svezak sadrži 22 rada iz pera 21 autora.

Knjiga je podijeljena u dva dijela; prvi dio obuhvaća 16 članaka koji obrađuju one financijske institute o kojima je pisao Radić i ti su članci poredani slijedom sadržaja njegove knjige. U drugom dijelu šest članaka, uvrštenih prema abecednom redu autora, bavi se onima, danas važnim financijskim instrumentima kojih nema u Radića.

Božidar Jelčić u članku *Prikaz i ocjena knjige Stjepana Radića "Današnja financijalna znanost"* daje cjelovit pregled knjige koja se većim dijelom bavi znanošću o porezima i poreznim sustavima, a manjim dijelom državnim proračunom. Usprkos nekim manjim nedostacima knjige, Radiću se oдаje puno priznanje jer je shvaćao važnost poznavanja javnih financija i potrebu stručne izobrazbe javnih djelatnika, a i sam je učinio velik napor da se tiska djelo koje je prvi "stručni udžbenik" iz toga područja na hrvatskom jeziku i zato ima posebnu povijesnu vrijednost za našu financijsku literaturu.

Branka Boban je svojim prilogom *Političko okruženje djelovanja Stjepana Radića do I. svjetskog rata* ocrtala političku figuru i idejnu orijentaciju osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke i sažeto prikazala odnose koji su vladali na političkoj sceni Hrvatske u to doba. Nakon opisa Radićeve školovanja, osnovnih stavova i ideja te utjecaja pod kojima je bio, autorica je prikazala njegovo shvaćanje potrebe razvoja narodnog gospodarstva, politički program i zamisao stvaranja neovisne demokratske i nacionalne države te pokazala da je Radić bio tvorac ideoloških sustava i koncepta "seljačke države".

Predrag Bejaković je u članku *Načela oporezivanja u radu Stjepana Radića*, prikazao razvoj poreznih načela tijekom povijesti, promotrio stav Stjepana Radića o poreznim načelima i ukratko se osvrnuo na porezna načela suvremenog hrvatskog poreznog sustava.

Stjepan Radić nije sâm postavljao nova porezna načela, već je predlagao da se porezni sustav izgradi tako da osigura ostvarenje poznatih načela, pri čemu se posebno brinuo da se poštuje "čovječnost i pravica". Autor prepoznaje kao osnovnu namjeru Stjepana Radića trajni napor "... da javne financije protumači tako da budu svakom jasne i pristupačne."

Sanja Andrijašević je u radu *Odnos direktnih i indirektnih poreza* sustavno prikazala karakteristike direktnih i indirektnih poreza i pokušala utvrditi kako se njihovo tržišno djelovanje odražava na dobrotnu porezne strukture. Na početku su izložena načela prema kojima se procjenjuje valjanost poreznog sustava, a u nastavku se govori o podjeli poreza na direktne i indirektne. Pokazano je da je najbolji porezni sustav onaj koji rabi razne vrste poreza, a međusobni odnos udjela pojedinih vrsta ovisi o specifičnim gospodarskim i socijalnim uvjetima pojedine države.

Vrijedan prinos zborniku je rad Barbare Jelčić pod naslovom *Porez na dohodak*. Vrlo sustavno i jasno autorica opisuje raznovrsne oblike ovoga poreza koji je na samom početku svoje primjene u dva navrata u Engleskoj bio "spaljen na lomači", a onda se kao Feniks preporodio i postupno proširio po državama čitavoga svijeta.

Manjkavosti i tehničke teškoće praktičnog provođenja poreza na dohodak ponukali su teoretičare da predlože reformu poreznog sustava kojom bi se vrlo složeni porezni sustav smanjenjem broja poreznih stopa bitno pojednostavnio i pojeftinio. Konstatira se izniman prirast financijske literature posvećene ovome porezu i podsjeća da je Radiću bilo dosta svega nekoliko stranica da prikaže englesku "tecivarinu", preteču današnjeg poreza na dohodak.

Porezni sustav i porezna politika je naslov priloga Guste Santinija. Najvažniju ulogu u ostvarivanju prihvaćenih društvenih načela u svakoj državi ima ekonomska politika, a ona se pritom služi i poreznim sustavom. Porezi djeluju na sve elemente proizvodnog procesa, dakle na proces kao cjelinu, bez obzira na to na koji se poseban dio procesa primjenjuju, a tek ukupno porezno opterećenje pokazuje rezultat porezne politike na poslovnu aktivnost. Funkcioniranje gospodarstva male zemlje uvjetovano je, zbog malog domaćeg tržišta, svjetskim tržištem. Pojave koje se događaju na malom tržištu, neusklađenom sa svjetskim tržištem, ne zrcale pravo stanje gospodarskih aktivnosti, pa mogu navesti na krive poslovne odluke.

Dragan Roller je napisao članak *Oporezivanje imovine (bez baštine i darova)* u kojem je objasnio da se pod nazivom nekih poreza koji su postojali u doba kad je Radić pisao svoju knjigu, a za koje se moglo držati da su porezi na imovinu, zapravo skrivalo oporezivanje prihoda od imovine, ali i prihoda od obavljanja djelatnosti. Pravi porez na imovinu je nepravedan, stoga suvremeni fiskalni sustavi preferiraju pravedniji porez na prihod od imovine, a tim putem ide i Hrvatska.

Vladimir Stipetić u prilogu *Stjepan Radić o poljoprivrednim porezima godine 1908.* raspravlja o važnom dijelu Radićeve knjige koji je i danas aktualan. Zemljarina, jedan od glavnih poreza na nekretnine, u ono doba je bila najobičniji porez, a Radić se zalagao da se porez propiše na temelju čistog katastralnog dohotka. Isto tako je bio pristaša načela slobodne trgovine poljodjelskim proizvodima.

Drastično smanjenje gospodarske važnosti poljoprivrede u naše doba temeljito je obezvrijedilo Radićeve postavke i zaključke glede poljoprivrednih poreza. Međutim, autor vidi neprolaznu vrijednost Radićeva djela u idejama o "nesamovoljnosti" poreza, u liberalnom pogledu na carinu i u spoznaji o nemoći carine da skrši inozemnu konkurenciju.

Petar Sindičić u članku *Oporezivanje baštine i darova* zaključuje da ovaj porez, iako je i za građane (jer rijetko dolaze u priliku da ga plate) i za državu (jer su fiskalni prihodi od njega zanemarivo mali) gotovo neinteresantan, zakonodavci ipak neopravdano zapostavljaju. Ukazano je na nelogičnost reguliranja istoga poreza odredbama dvaju zakona, a umjesto zaključnog razmatranja poziva se na ozbiljno razmišljanje o potrebi zadržavanja tog poreza u našem sustavu.

Božidar Jelčić u svojem radu *Oporezivanje potrošnje* bavi se uglavnom PDV-om, tim i u stručnim krugovima i među pučanstvom – "najpopularnijim" oblikom oporezivanja potrošnje. Neto porez na promet, nazivan PDV, je oplemenjen, teorijski utemeljen oblik poreza koji se u praksi pokazao vrlo prikladnim, tako da je njegova proširenost naglo rasla.

Iz onoga što Radić na više mjesta govori o "potrošarinskim porezima" može se zaključiti da je bio protiv poreza na potrošnju "životnih potrebitina", da je opravdavao umjereno oporezivanje "korisnih predmeta" i da je bio pristalica potrošarinskih poreza na luksuznu robu.

Carine i carinska politika u doba Stjepana Radića i danas je naslov priloga Olivera Lončarić-Horvat. Aktualni pojam carina razlikuje se od pojma iz Radićeva doba, uglavnom po tome što u današnjim definicijama treba misliti na postojanje carinskih saveza i carinskih unija. Glede dvojbe "carinska zaštita – slobodna trgovinska razmjena" Radić je odlučno zastupao mišljenje o prednostima slobodne trgovine, a velik broj zona slobodne trgovine u svijetu jasno pokazuje da je bio u pravu.

Ivo Sever u članku *Porezna oslobođenja i olakšice (porezni poticaji)* kaže da su porezni poticaji dio poreznog sustava i da ih treba promatrati u tom sklopu. O olakšicama i njihovoj opravdanosti vodile su se duge rasprave, ali ipak njihov konačni rezultat može biti neočekivan, pače negativan. Zna se da porezni poticaji kao instrument investicijske politike djeluju na mikro i makro razini, međutim, utjecaj poreznih poticaja na socijalno stanje danas još nije potpuno jasan. U zaključku se kaže da su porezne olakšice jednako važne u razvijenim gospodarstvima kao i u onima koja se razvijaju.

Filozofija poreza je naslov jednog poglavlja Radićeve knjige koji je Ladislav Horvat preuzeo za svoj prilog. Autor članka postavlja nekoliko pitanja i uspoređuje odgovore koje daje Stjepan Radić i suvremena financijska znanost konca drugoga tisućljeća. U Radićevo doba narod je mislio da je porez uistinu potreban za "državni red" i za "prosvjetu" i zato ga je rado podmirivao. Radićeva tvrdnja da su previsoki porezi uvijek zlo, a da ni mali nisu dobro i dalje stoji. On je držao da je porezni sustav vrlo pouzdano mjerilo kulture nekoga naroda, a i danas se vjeruje da kultura utječe na porezni sustav.

Vladimir Srb je u kratkom radu *Granica oporezivanja* obradio pitanje koje je dotaknuto i u već razmotrenom članku o filozofiji poreza. Na početku se konstatira da bi se neke Radićeve ideje mogle rabiti i u našoj poreznoj politici te se citira njegova misao da porez treba biti umjeren. Autor dalje zaključuje da problem ne leži u određivanju donje, već gornje granice oporezivanja.

Pod naslovom *Državni proračun* objavljen je rad Jure Šimovića u kojemu su jasno i pregledno uspoređeni nekadašnji Radićevi i današnji suvremeni pogledi na proračunsku politiku. Objašnjeno je suvremeno gledanje na pitanja proračuna, pri čemu se posebna pozornost posvetila odnosu između državnog i lokalnih proračuna.

Suvremena država pomoću proračuna ostvaruje ekonomske, financijske, političke i pravne funkcije, a Radić je protiv toga, za neutralnost države u gospodarskom životu, što je bilo opće prihvaćeno gledište sve do velike gospodarske krize.

Zoran Jašić se u svojem radu *Državni proračun i lokalne financije* bavi istim temama o kojima je raspravljao J. Šimović, s tom razlikom da se zadržava u sadašnjem vremenu. Prikazani su rezultati najnovije analize Svjetske banke te je naglašeno kako globalizacija svjetskog gospodarstva, osim pozitivnog učinka na djelotvornost ekonomskog sustava pojedine države, ima i negativan učinak na očuvanje kulturnog identiteta njezinih stanovnika.

Drugi dio zbornika sadrži radove u kojima su obrađena važna suvremena pitanja javnih financija, nepoznata u doba Stjepana Radića.

Prvi od njih je prilog Hrvoja Arbutine pod naslovom *Međunarodno dvostruko oporezivanje dobiti i dohotka: problem, i njegovo rješenje u poreznom sustavu Republike Hrvatske*. Stalan rast međunarodne gospodarske razmjene, praćen širenjem aktivnosti preko državnih granica, stvara opasnost višestrukog oporezivanja. Zato se države zalažu za njegovo izbjegavanje, pri čemu primjenjuju više metoda potkrijepljenih odgovarajućim pravnim normama.

Porez na dobit je naslov priloga Jasmine Kovačević-Čavlović. Autorica upozorava da se često griješi izjednačavajući porez na dobit sa, u samoj biti različitim, porezom na dohodak. Naglašeno je da se dobit u poreznom smislu razlikuje od dobiti u računovodstvenom smislu, a posebna pozornost je posvećena analizi prednosti i mana poreza na dobit u odnosu na porez na dohodak, pa je ustanovljeno da

učinak poreza na dobit u mnogome ovisi o prilikama u kojima se primjenjuje.

Članak Ive Perišina s naslovom *Državni dug i tržište državnih vrijednosnih papira* tretira problematiku koja se u Radićevo doba nije držala "financijskom znanošću", već se držalo da je to umijeće, odnosno vještina ili tek neko tehničko pomagalo. Podsjeća se da je trgovanje državnim vrijednosnim papirima vezano uz početak djelovanja financijskog tržišta koje je od uvijek bilo poprište drskih prijevara i rafiniranih špekulacija. Govoreći o funkcioniranju današnjeg financijskog tržišta u svijetu, autor se posebno zadržava na gruboj i finoj strukturi američkih financijskih organizacija, naglašavajući iznimnu važnost dobro uhodanog dilerskog i općeg financijskog mehanizma. Autor konstatira da je Hrvatska, unatoč dobro odabranim potezima NBH, još vrlo daleko od financijskog tržišta kakvo treba, pa je hitno potrebna reforma državnog duga i postizanje opće likvidnosti.

U članku s naslovom *Od vlasti prema službi* Eugen Pusić sustavno prati ulogu financija u razvoju i funkcioniranju država. Na primjeru nekih srednjovjekovnih država pokazano je kako je geostrateška pozicija bitno utjecala i na organiziranje onodobnih državnih financija. Revolucije i demokratske reforme kojima je bio cilj minimizirati ulogu države nisu uspjele bitno izmijeniti upravne i financijske službe. Najnovija gibanja nagovještavaju dekoncentraciju državne vlasti i utjecaja i postupnu pretvorbu sustava državne uprave u mješovit javni sektor.

Bitan rezultat čitavog razmatranja je spoznaja da su se prvobitno jedinoj zadaći financija, prikupljanju novca potrebnog državi, danas pridružile i zadaće održavanja javnih službi, općeg reguliranja društvenih procesa i zadaće programa socijalne sigurnosti.

Jakov Sirotković u članku *Utjecaj javnih financija na makroekonomsku ravnotežu suvremenog hrvatskog gospodarstva* izlaže rane teorije makroekonomske ravnoteže i naglašava povezanost javnih financija i ekonomskog razvoja. Autor konstatira da

Ludwig von Mises Friedrich A. Hayek O ŠLOBODNOM TRŽIŠTU

su u doba rata javne financije dobro obavile svoju zadaću, ali se nisu dosta prilagodile promijenjenim uvjetima. Analiza trenutnog stanja gospodarstva pokazuje da javne financije nisu uspjele ostvariti ravnotežu odnosa realnog tržišta i tržišta novca te da je makroekonomska ravnoteža uspostavljena na niskoj razini zaposlenosti. Da bi se stanje popravilo, nužno je smanjenje javne potrošnje, porast proizvodnje te povećanje domaće štednje i investicijske potrošnje.

Posljednji rad je napisao Vladimir Veselica i naslovio ga *Upravljanje financijama poduzeća*. Iako članak ne pripada području makroekonomije, opravdano je što se našao u zborniku o javnim financijama jer na financije poduzeća snažno utječe državna politika. Govoreći o ulozi poslovnih financija, iznosi se njihova definicija kao "...vještina i znanost upravljanja novcem, shvaćeno u najširem smislu riječi." Zaključujući svoj članak, autor predviđa da će dalji gospodarski prosperitet Republike Hrvatske u velikoj mjeri ovisiti o djelotvornom prihvatanju suvremenih tržišno-financijskih institucija, za što je pak nužna razvijenost političke, vlasničke i tržišne demokracije.

Knjigu će, ako baš ne pročitati od korica do korica, a onda sigurno sa zanimanjem prelistati pa se i zadržati na pojedinim mjestima, svaki naš financijski stručnjak. U njoj će ekonomist bilo kojega profila naći ponešto korisnoga, zainteresirani za nacionalnu povijest upotpunit će sliku dinamičnoga razoblja s početka ovoga stoljeća, a "sveznalice" će – ako se (što im nije prirođeno) potruditi da barem zavire u nju – shvatiti kako je neodgovorno za kavanjskim stolom olako nuditi gotova rješenja svakoga problema.

Miroslav Sambolek

Mate, Zagreb, 1988.

Nakladnička kuća *Mate* nedavno je objavila izbor klasičnih eseja Ludwiga von Misesa i Friedricha A. Hayeka: *O slobodnom tržištu* koje su uredili David L. Prychitko i Nevenka Čučković. Naša čitateljska javnost sigurno je željna izravnog uvida u najvažnije misli liberalne ekonomije koje su urednici znalački izabrali iz povelikog opusa obojice autora, a prevoditelji Nevenka Čučković, Nada Švob-Đokić, Mia Mikić i Tomislav Vukina savjesno su i stručno preveli na hrvatski, a da se pritom nije nimalo izgubilo na izvornoj jasnoći i izražajnosti dvojice velikana ekonomske i društvene teorije.

Edler Ludwig von Mises (1881.-1973.) bečki je ekonomist koji je ostvario velik utjecaj predajući na Bečkom sveučilištu od 1913. do 1936., Institutu za međunarodne studije u Ženevi od 1936. do 1940. i na Sveučilištu u New Yorku od 1945. do 1969. Bio je vodeća osoba takozvane Austrijske ekonomske škole i nasljednik Carla Mengera. Von Mises, nakon bavljenja teorijama koristi i poslovnih ciklusa, posvetio se u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata ponajviše kritici teorije socijalističkog planiranja i preraspodjele. Pojednostavljeno, držao je socijalistički sustav proizvodnje neracionalnim zbog njegovih strukturalnih i institucionalnih postavki, jer se među ostalim u takvom sustavu ne mogu formirati cijene i ekonomski obračuni koji bi imali objektivna mjerila.

Friedrich A. Hayek (1899.-1992.), austrijski ekonomist, bio je prvi direktor Instituta za ekonomska istraživanja u Beču. Pred Drugi svjetski rat preselio se u Englesku gdje je kao profesor ekonomike i statistike predavao na Sveučilištu u Londo-

nu. Nakon toga odlazi u SAD i predaje na Sveučilištu u Chicagu. Poslije se vratio u Europu te od 1962. do 1965. predaje na Sveučilištu Albert-Ludwig u Freiburgu u Njemačkoj, gdje 1976. postaje počasni profesor. Nobelovu nagradu za ekonomiju dobio je 1974. godine. Kao monetarni teoretičar otišao je dalje od jednostavne kvantitativne teorije novca, uključivši u razmatranje i ekspanziju kredita koja vodi do relativnog pada cijena proizvodnih dobara i porasta cijena potrošnih dobara, što uz administrativno i nerealno određene nadnice neminovno uvjetuje nezaposlenost. Hayek je razradio von Misesove antisocijalističke teorije i isticao se kao najznačajniji predstavnik antisocijalističke ekonomske škole te kao dosljedni pristaša kapitalističkog neoliberalizma, odnosno doktrine *laissez faire*.

Knjiga *O slobodnom tržištu* sastoji se od četiri odabrana eseja Ludwiga von Misesa i osam eseja Friedricha Hayeka, podijeljenih u tri cjeline: vlasnička prava i tržišni poredak, problem znanja i o ekonomskim i političkim slobodama. U uvodu knjige *Mises, Hayek i tržišni procesi* urednici, objašnjavajući rad dvojice autora, ističu značenje njihovih misli i moguću primjenu u razvoju suvremenog tržišnog gospodarstva u Hrvatskoj. Iako se ne treba slijepo složiti sa svim iznesenim mislima Misesa i Hayeka, upravo je nevjerojatno kako su ovi eseji, od kojih su neki napisani prije mnogo godina, i danas aktualni za Hrvatsku u kojoj već dugo nedostaje liberalne tradicije. Tako Mises (str. 37) piše: "U gradovima se liberalna doktrina razvijala u zatvoreni sustav i upravo je ona ovdje našla mnoge pristaše. Ali što bogatstvo više i brže raste i što su brojniji doseljenici iz sela u grad, to su jači napadi na

liberalizam od načela nasilja. Doseljenici su uskoro našli svoje mjesto u urbanom životu, uskoro su, izvana, usvojili gradske običaje i mišljenje, ali dugo vremena ostali su stranci građanskom razmišljanju. Ne može se usvojiti društvena filozofija tako lako kao što se mijenja odjeća. To se mora zaraditi – zaraditi trudom razmišljanja." Proces deagrarizacije i urbanizacije bio je u Hrvatskoj iznimno brz posebice u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Samo u razdoblju od 1948. do 1961. poljoprivredno stanovništvo smanjilo se sa 62 posto na 44 posto. U razdoblju od 1953. do 1981. udio gradskog stanovništva u ukupnom se udvostručio (s 24 posto na više od 50 posto). Urbanizacija se nije odvijala kao način života, nego kao obična obnova sela u novom okružju ili prenaseljavanju gradova. Sigurno da je prebrza urbanizacija, uz tek rudimente liberalne misli u gradovima koja i nije bila po volji tadašnjoj vlasti, uvjetovala dezintegraciju cjelokupnog postojećeg društvenog sustava.

Hayek nije vjerovao u bilo kakvu državnu intervenciju u gospodarski razvoj, u prvom redu zbog opasnosti ograničavanja slobode, preraspodjele postojećeg bogatstva i prevelike složenosti društveno-gospodarskog života za koji nema načina da se spoznaju sve postojeće veze i odrednice. Tako piše (str. 65): "Čovjek ne poznaje većinu pravila prema kojima djeluje, čak i ono što nazivamo njegovom inteligencijom u najvećoj je mjeri sustav pravila koja na njega djeluju, ali koja on ne poznaje." Hayek je optimist kad je riječ o gospodarskom napretku zemalja u razvoju i drži da njima zapreka neće biti prevelik broj stanovnika, ali "porast je stanovništva opasan *jedino* gdje državna redistribucija dohotka subvencionira porast stanovništva koje se nikada ne bi moglo uzdržavati" (str. 52). Drži da u tim zemljama ne postoji pomanjkanje poduzetničkog duha, nego je to posljedica spona koje nameću postojeći običaji i institucije. Neuspjeh u gospodarskom usponu naizgled liberalnih zemalja u razvoju protumačio je Francis Fukuyama, liberalni teo-

retičar našega vremena u knjizi *Kraj povijesti i posljednji čovjek*. Fukuyama vjeruje da je najvažnije ograničenje njihova razvoja ne prihvatanje pravog liberalizma u kojem se poštuje sloboda čovjeka, njegova imovina i djelovanje, već davanje prevelike uloge i značenja državi.

Prejednostavno je reći da bi uz veće uvažavanje i prihvatanje liberalne misli nestalo imperijalističkih ratova na svijetu (pa i na ovim našim prostorima), ali je Mises sigurno u pravu kad kaže (str. 38) da je imperijalizmu "najznačajniji zadatak da se naciji osigura njezin vlastiti rudnik ugljena, vlastiti izvor prirodnih sirovina, vlastiti brodovi, vlastite luke. Sasvim je jasno da taj argument proizlazi iz stajališta da je prirodno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nedjeljivo i da koristi od njih imaju samo oni koji ih fizički imaju", a ne svi oni koji bi ih mogli rabiti na različite načine.

Obojica autora su svjesni svih opasnosti koji stoje pred demokracijom. Mises ističe (str. 148-149): "Demokracija je gotova ako se članovi parlamenta ne smatraju izvršiteljima volje poreznih obveznika već zastupnicima onih koji primaju državne plaće, prihode, subvencije, potpore i druge beneficije iz proračuna". Hayek pak kaže da se gospodarski razvoj i demokracija mogu postići samo zaštitom privatne inicijative i poduzetništva, što se ostvaruje jedino u instituciji privatnog vlasništva i slobodnjačkih pravnih institucija (str. 131). Hayek drži da nije konzervativac, jer ne želi poput konzervativca biti "kočnicom na vozilu napretka". "Ono što se liberal mora zapitati, ponajprije, nije kojom brzinom ili koliko se daleko treba pomaknuti, nego kuda se trebamo pomaknuti" (str. 193). Glavna je odlika liberaliz-

ma da želi ići u nekom drugom pravcu, pravcu poštivanja pojedinca i njegove slobode, a ne stajati na mjestu.

Liberalizam, zaključuje Hayek, ne želi očuvati stvari onakve kakve jesu, već teži uklanjanju svih prepreka slobodnog rasta. Nadamo se da je ova vrijedna knjiga prvi korak urednika i izdavačke kuće *Mate* u boljem upoznavanju hrvatske javnosti sa stavovima liberalizma koji je ugrožen posebice u zemljama u tranziciji u kojima se stalno čuju povici o potrebi veće uloge države i ograničavanja sloboda građana. Zbog zanimljivosti i važnosti ove knjige možemo je prepporučiti pravnicima, ekonomistima, sociolozima i drugim stručnjacima društvenih znanosti i široj čitateljskoj publici u Hrvatskoj.

Predrag Bejaković

Penny Edgell Becker Nancy L. Eisland CONTEMPORARY AMERICAN RELIGION - AN ETHNOGRAPHIC READER

AltaMira Press, A Division of Sage
Publications, Inc., Walnut Creek - London -
New Delhi, 1997., 272 str.

Religija je nezaobilazna socijalna činjenica za svakog istraživača društvenih procesa. Na to su nas već naviknuli klasici sociologije Durkheim i Weber, a kasniji su sociolozi to dalje potvrđivali. Sociologu je također jasno da se niti istraživanje same religije ne može izdvojiti iz socijalnog okvira u kojem se istražuje. Upravo je taj odnos neizdvojivosti religije iz socijalnog okvira jasno naglašen u ovoj knjizi koju urednici nazivaju "etnografskim čitanjem" suvremene američke religije.

Da nije riječ o čisto etnografskim esejima već o kvalitativnim sociološkim

analizama, uočiti će svaki čitatelj ovih stranica. Već u uvodnom dijelu urednice P. E. Becker i N. L. Eisland ukazuju na tri značajne promjene u sociologiji religije koje su u središtu pozornosti kod istraživanja religijskog života Amerike: 1. ponovno procjenjivanje teorija sekularizacije koje su dugo bile dominirajuće paradigme na tom području; 2. rastući broj žena koje istražuju religiju i utjecaj feminističkih analiza unutar sociologije religije; 3. usmjerenje pozornosti na lokalnu religijsku praksu i organizacije (str. 15). U takvom je kontekstu etnografski pristup suvremenom religijskom životu Amerike pogodan, tvrde autori, jer "pruža izvrstan set oruđa za razvijanje najprikladnije priče o religijskoj mijeni, omogućava nijansirano razumijevanje razlika između pojedinačne vjere i prakse te kulture organiziranja i procesa, a također daje i shemu koja bistri naše znanje o religijskim kulturnim podjelama i religijskom iskustvu" (str. 17). Okvir u kojem autori ovih eseja istražuju religijski život čine povezivanje religijskih skupina, supkulture i široke kulture s jedne strane, i odnos pojedinačne religijske tradicije, religijske organizacije i rituala te institucionalne kulture, s druge strane.

Pitanje je može li se preko starih obrazaca razumjeti nova restrukturirana forma religijske organizacije i religijskog identiteta. Autori prihvataju dva tumačenja "restrukturiranja" koja je iznio R. Wuthnow: restrukturiranje kao set isprepletenih promjena u američkim religijskim organizacijama i izrazu u razdoblju poslije II. svjetskog rata; restrukturiranje kao proces reinterpretiranja izobrazbene prakse kojom se želi doći do bolje slike i priče – boljeg okvira interpretacije – kojima bi se razumjele promjene religijskog krajolika.

Drugo značenje restrukturiranja rabe autori da bi oruđem etnografije povezali i testirali teorije koje su nastale zbog brzih socijalnih i institucionalnih promjena. Također upozoravaju na to da učinci modernizacije nisu svugdje linearni, što je posebice vidljivo u razvoju/promjenama pojedinih religijskih skupina. Etnografska je metoda omogućila istraživačima da prikažu bit kulturne dimenzije religije. To autorice vide u kreiranju priče pojedinaca koja objedinjuje elemente kulture širokih dijelova beackgrounda. Priču je moguće shvatiti kao traženje lijeka, kao pretpostavku za racionalnu političku akciju, ili kao kreiranje novog modela bliskih veza (str. 22).

U devet poglavlja koja slijede autori pružaju uvid u široko polje promjena suvremene američke religije. Počimo redom. Prvo se poglavlje (*Managing Strain, Contradictions, and Fluidity*) autorice Shoshanah Feher bavi mesijanističkim judaizmom, vjerom koja je u novim okolnostima (kršćansko okružje) preuzela elemente kršćanstva (govor u slikama, npr.), ali je i kršćanima dala elemente židovske kulture (str. 28). Autorica se pita do kojeg su stupnja mesijanistički vjernici zadržali identitet predaka, koliko su se udaljili od njihovih pravila te koliko su kreirali novih. Na primjeru "Adat haRuach", jedne od 125 mesijanističkih kongregacija, autorica pokazuje kako židovi povezuju svoj judaizam sa svojim novim kršćanskim identitetom. Studija je pokušaj konstrukcije kulturalnog identiteta koji nije unaprijed teorijski postavljen. Mesijanistički vjernici svoj identitet s judaizmom potvrđuju u uporabi yiddisha, sjećanju na holokaust, turističkim putovanjima u Izrael i slično. Ne prihvataju kršćanske škole koje ignoriraju židovsko naslijeđe, ne prihvataju komercijalizaciju vjere (slučaj Božića i Uskrsa kod kršćana). Mesijanistička zajednica nije teritorijalno određena. Njene članove povezuje simbolika etniciteta koja daje svakom pojedincu osjećaj zajednice, ali i elemente izbora (str. 45). To je nužno u uvjetima etničkih, vjerskih, političkih ... različitosti sekularnog pluralističkog društva.

Drugo se poglavlje (*Struggles for Mutual Reverence*) Matthewa P. Lawsona bavi pitanjem uloge religijskih simbola u svakodnevnom životu. Polazište je Durkheimova teza da religijski simboli daju pojedincima norme u interpretaciji društva (str. 51). Autor prihvata Durkheimov stav da je religija sustav ideja kojima pojedinac umišlja društvo kojega je član i s kojim je u bliskim odnosima. Taj je umišljaj shvaćen simbolički i metaforički, nikako kao lažan. U četiri priče vjernica, pripadnica Katoličke karizmatске kongregacije u Chicagu, Lawson pokazuje kako religijski simboli utječu na socijalno iskustvo. Riječ je o pričama osoba koje od djetinjstva imaju nersređen život (alkoholizam i raspale obitelji, raspadnuti brakovi i sl.) te u religiji traže lijek. Pokušaj je to liječenja društvenih bolesti duhovnom ljekovitošću. Sugovornice naglašavaju da su vjera, susret s Bogom i karizmatски dar za njih određujući u životu. Sebe ne gledaju više u sudovima drugih ljudi. Bog je shvaćen kao sigurnost ljubavi bez uvjeta (str. 70). Postići unutarnje ozdravljenje najvažniji je zadatak članova Katoličke karizmatске obnove. Analiza priča ovih žena djeluje više sugestivno, ističe autor, negoli zaključujuće glede razumijevanja uzajamnog utjecaja simboličnih struktura i struktura društvenih odnosa.

The Gospel Hour treće je poglavlje u kojemu Edward R. Gray i Scott L. Thumma istražuju fenomen stvaranja i oblikovanja identiteta južnjaka-homoseksualca-kršćanina. *The Gospel Hour* kao religijski događaj i svojevrstan dvosatni spektakl je obred pomirenja homoseksualnosti i kršćanstva (str. 81). Studije o homoseksualcima i lezbijkama pokazuju da je vrlo malo pripadnika ovih marginalnih skupina uključeno u organizirane religije. Primjer je

dne od 290 kongregacija u okviru Metropolitan Community Churches je potvrda da i u okviru konzervativne kršćanske tradicije Gospel Hour pruža homoseksualcima spas na nebu te oblikuje nove obrasce odnosa bića kršćanina i bića homoseksualca (str. 96). U identificiranju i kontaktiranju nekoliko članova Gospel Houra autori su prikazali ovu fascinantnu instituciju vesele scene Atlante na kojoj su kršćanske duhovne pjesme sredstvo preobrazbe svakidašnjeg iskustva urbanih homoseksualaca u novi identitet.

Sljedeće se poglavlje bavi feminističkom temom. Članak naslovljen *To Stay or to Leave?* autorice Janet Stocks analizira pomanjkanje prava ženskih članova u dvije male evangeličke skupine. Ženski članovi otvoreno postavljaju pitanje kako može žena u evangelizmu prigrliti konzervativnu teologiju koja tradicionalno ograničava ulogu žene. Seekers, mala evangelička zajednica, daje primjer gledanja na žene kao nesposobne za neke položaje u skupini. Na to ženski članovi odgovaraju kako ne postoji proturječnost između kršćanstva i feminizma. Čak naglašavaju da je "Isus bio prvi feminist" (str. 114). Stoga ženski članovi ističu da će zajednica biti bliža istini kršćanstva ako se žene prihvate u vodstvo zajednice.

U poglavlju *What is Right? What is Caring?* Penny E. Becker ukazuje na problem čuvanja identiteta vjerske zajednice ako se ona i njeni članovi uključe u rješavanje aktualnih problema društva u širem smislu. Slučaj židovske konzervativne sinagoge u predgrađu Chicaga, čiji su se članovi uključili u akciju osnivanja doma za beskućnike, izvukao je u prvi plan pitanje zadržavanja ili gubljenja identiteta židovstva. Izbio je sukob između konzervativne i reformske struje u svezi s pitanjem uključivanja u život lokalne zajednice. Sve se na kraju svelo na osjetljivu točku antisemitizma u okružju (str. 123). Autorica podsjeća da je već Ch. Glock (1993.) ukazao na izvore glavnih konflikata u nacionalnim crkvama (rasa, etnicitet, spol, seksualni mo-

ral), a što je i glavna zapreka njihovoj modernizaciji. Na uzorku 230 ispitanika iz 23 različite vjerske zajednice u okrugu Chicaga autorica potvrđuje razilaženje liberalne i konzervativne opcije. Problematične se točke javljaju kad je riječ o mjestu žena i homoseksualaca u zajednici, tradicionalnom heteroseksualnom moralu (brak i rastava, predbračni spolni život), odnosu prema oboljelima od AIDS-a i drugo. Na kraju se pokazuje da rasprave koje se vode u okviru crkava o socijalnim problemima imaju primarno moralni karakter, nikako politički.

O moralnom prosuđivanju u neprihvatanju pobačaja govori poglavlje Elfriede Wedam *Splitting Interests or Common Causes*. Na primjeru dva udruženja u kojima su izmiješani katolici i protestanti, autorica uočava jaču izraženost svjetovne motivacije udruživanja negoli religijske. Riječ je o skupinama Families for Life (FL) i Peaceful Solutions (PS) koje osuđuju pobačaj i nude svoje viđenje ublažavanja tog ozbiljnog društvenog problema. Dok se FL zalaže za zakonsku zabranu pobačaja, PS predlaže nagovaranje i uvjeravanje kao put odustajanja od pobačaja (str. 163). Obje skupine drže pobačaj nemoralnim činom. No dok FL zagovara etiku pravde koja se oslanja na načelo prava na život, PS zagovara etičku brigu koja se oslanja na načelo nenasilja. Stoga se PS opredjeljuje za otvorenu diskusiju među aktivistima sa svih strana, a FL predlaže osudu moralnog koda suvremene američke kulture.

Timothy J. Nelson u poglavlju *The Church and the Street* pokazuje ulogu kongregacija u okolnostima rasizma i klasne podijeljenosti. Na primjeru Afričke metodističke episkopalne zajednice (AME) u

Charlestoneu (Južna Karolina) Nelson analizira značenje kongregacija u siromašnim društvenim slojevima. Među njima prevladava nepovjerenje i izoliranost kao ključno obilježje društvenih odnosa. Vjerska zajednica jedina supstituira društvenu nepravdu u duhovnom odnosu s Isusom Kristom (str. 178). Autor se poziva na R. Starka (1972.) koji je tvrdio da siromašni nemaju drugog izbora; religijske su institucije njihova jedina mogućnost. Sekte se shvaćaju kao religijske skupine koje odbijaju socijalnu okolinu u kojoj egzistiraju. Crkva istočnog predgrađa Charlestonea je rezultat iskustva nepravde, rasne segregacije, nerazvijenosti, droge, alkoholizma i nestabilnih obitelji (182) pa je tu neostvariva suradnja s neposrednim susjedstvom. U takvim uvjetima pentekostalni pokreti i slični, koji naglašavaju snagu Duha Svetoga, vrlo su prihvaćeni u nižim klasama kojima je duhovna potpora jedina nada u borbi protiv ovih socijalnih bolesti.

U osmom poglavlju (*Contending with a Giant*) Nancy L. Eisland ukazuje na proces u otklanjanju od tradicionalnog denominacionalizma kao svojevrsno restrukturiranje religijske institucionalne okoline. Novonastajuća religijska udruženja postaju ozbiljan suparnik povijesnih denominacija Amerike. Primjer Baptističke crkve Hebron u Georgiji pokazuje kako je ta zajednica u posljednjih 15 godina prerasla u eksurbanu megacrkvu. Ona pruža potporu svojim članovima u rješavanju životnih problema svakidašnjice eksurbanih sredina. Balansira između konzervativnog baptizma i terapijskog personalizma (str. 196). Okuplja brojno članstvo različitih društvenih slojeva i različite dobi. Svojim skupinama za potporu posebice je aktivna u eksurbanim okruženjima u kojima je članstvo neprestano u porastu.

The Religious Construction of a Global Identity je poglavlje u kojemu Michael McMullen istražuje oblikovanje globalnog identiteta u religijskoj zajednici Atlanta Baha'i. Na Drugom Baha'i svjetskom kongresu u New Yorku (1992.) sudjelovalo je

27 000 vjernika iz 180 zemalja. Kongres je pokazao poseban identitet jedinstva u različitosti. Autor ističe da je Bahai religija jedinstven religijski pokret koji odgovara procesima globalizacije time što oblikuje svjetski širok religijski identitet za sve članove i u ideološkom i u organizacijskom smislu (str. 224). Bez obzira na razlike u rasi, spolu, imovini i prošloj religijskoj pripadnosti, Baha'i zajednica sve prihvaća i potvrđuje jedinstvo u različitosti. Time je Bahai religija, za razliku od drugih fundamentalističkih pokreta, usmjerena na univerzalno prije nego na partikularno.

Zaključno je poglavlje (*The Cultural Turn: Stories, Logics, and the Quest for Identity in American Religion*) Roberta Wuthnowa sažeti prikaz svega, za sociologiju bitnog, što pružaju navedena poglavlja. Iako je polazište "etnografsko čitanje" suvremene američke religije, Wuthnow ističe da je riječ o kvalitativnim istraživanjima koja ne samo da nude deskripciju detalja nego su usmjerena i na teorijska pitanja. Stoga ovdje termin "etnografski" ne smije imati pejorativno značenje, kakvo često od sociologa dobiva, jer eseji ne pružaju samo induktivan pristup, već i teorijske generalizacije (str. 246). Etnografski pristup posebno dobro stoji glede kulturne dimenzije religije. Kroz neposredan govor ljudi učimo o njihovu viđenju svijeta, što im vjera znači u životu, kakvu ulogu dodjeljuju crkvi,... Također ovi eseji ukazuju na kompleksnost američkog religijskog fenomena. To je posebno vidljivo u poglavljima o židovskim i katoličkim skupinama, afričkim i američkim protestantima, o malim kongregacijama u eksurbanim područjima. Wuthnow naglašava da su ovi eseji na tragu Durkheima, Webera, Parsonsa, Bergera, Bellaha, Geertza i drugih, glede viđenja mjesta religije u oblikovanju mišlje-

nja, vrijednosti i simbola u kulturi te u pokretanju društvene akcije.

Za kraj kažimo da je riječ o knjizi koja svakom sociologu, posebice sociologu religije, predočava promišljanje religijskog fenomena u kvalitativnim analizama oblikovanja religijskog identiteta vjernika uslijed utjecaja aktualnih političkih, gospodarskih i kulturnih procesa u multikulturnim, multietničkim i multireligijskim društvima.

Antun Šundalić

Thomas Patrick Melady VELEPOSŁANIKOVA PRIČA – SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE I VATIKAN U SVJETSKOJ POLITICI

Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski
institut za povijest, Zagreb, 1997., 262 str.

Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatski institut za povijest su u svojoj novopokrenutoj Knjižnici *Svjedoci povijesti* tiskali i hrvatskoj javnosti predstavili knjigu bivšeg veleposlanika SAD u Vatikanu i pri Svecitoj stolici dr. Thomasa Patricka Meladyja: *Veleposlanikova priča, Sjedinjene Američke Države i Vatikan u svjetskoj politici*. Riječ je o iznimno zanimljivoj knjizi koja obrađuje posebno osjetljivu problematiku međusobnih odnosa danas najveće i možda jedine prave političke i gospodarstvene supersile suvremenog svijeta – Sjedinjenih Američkih Država i Vatikana, površinom najmanje, ali utjecajem i moralnim autoritetom, vjerojatno, najvažnije države svijeta. Njihova suradnja na svjetskoj političkoj sceni krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina ovoga stoljeća osnovni su predmet razmatranja dr. Meladyja.

Vršeći tijekom svoje duge znanstvene i političke karijere brojne diploma-

tske, sveučilišne i druge dužnosti, dr. Thomas Patrick Melady je imao veliku čast, ali i golemu odgovornost biti američkim veleposlanikom u Vatikanu i to od 1989. do 1993. godine (tijekom predsjedničkog mandata G. Busha). To je razdoblje u kojemu su se u svijetu zbivale krupne političke i vojne promjene, razdoblje u kojemu je vođen Zaljevski rat protiv Iraka, razdoblje koje je označilo svršetak hladnog rata, razdoblje u kojemu su se zbili: pad Berlinskog zida, slom istočnog komunizma, ujedinjenje Njemačke, raspad SSSR-a, Jugoslavije, češkoslovačke, stvaranje novih država (Hrvatske, Slovenije, BiH, Makedonije, češke, Slovačke, Estonije, Litve,...), demokratizacija bivših istočnoeuropskih komunističkih zemalja,... Svim je tim zbivanjima veleposlanik Melady bio svjedokom, a ponekima i djelatnim sudionikom. Stoga je njegova knjiga iskreno svjedočanstvo o prošlim zbivanjima, dragocjeno vrelo za buduća istraživanja, ali i nedvojbeno potvrda specifičnih američkih geopolitičkih, geostrateških i gospodarstvenih interesa u pojedinim dijelovima svijeta.

Bez pretencioznosti da opiše sve aspekte svojega diplomatskog angažmana u Vatikanu, dr. Melady nam je dao temeljni retrospekt izgradnje povjerljivih i iznimno dobrih odnosa i suradnje SAD-a i Vatikana u raščlambi, promišljanju i djelatnom rješavanju najvažnijih problema suvremenog svijeta – od isključivo političkih do humanitarnih, od gospodarstvenih odnosa do ljudskih prava Iako su postojale i razlike u gledištima s obzirom na neki svjetski problem (primjerice: Zaljevski rat, bivša Jugoslavija), one nisu rezultirale krizom u međusobnim odnosima, pače, pobrinule su se da obje strane aktivnije porade na unapređenju odnosa i međusob-

ne suradnje. U mnogo su više gorućih svjetskih pitanja SAD i Vatikan nalazili zajednički stav i time omogućili brži angažman ukupne svjetske zajednice na njihovu rješavanju.

Odnosi između SAD-a i Vatikana desetljećima su nailazili na svestranu potporu, ali i na jake, otvorene otpore. Puni su diplomatski odnosi između dvije zemlje uspostavljeni tek 1984. godine, nakon brojnih pregovora i nakon uvjeravanja, poglavito američke javnosti, u nužnost i važnost tih odnosa, iako su kontakti na nižim razinama postojali još od sredine XVIII. stoljeća. Razlozi tako kasnoj uspostavi stvarnih diplomatskih odnosa ležali su, ponajprije, u specifičnom ustavnom položaju SAD-a prema priznanju drugih država, jer kod Vatikana nije riječ samo o državi u političko-teritorijalnom smislu već i o sjedištu Svete Stolice, odnosno Pape kao vrhovnog katoličkog vjerskog poglavara. Tome treba dodati i ponekad otvoreni antikatolicizam u Sjedinjenim Državama. Trebala su desetljeća pregovaračke strpljivosti kako bi se za obje strane izgradili prihvatljivi diplomatsko-politički okviri za međusobno priznanje. Mora se, doduše, priznati da Vatikan nikada nije imao ograda u svezi s tim pitanjem.

Kao treći veleposlanik SAD-a u Vatikanu dr. Melady je imao zadatak unaprijediti te odnose, ali i pridonijeti jačem zajedničkom angažmanu dvije države u rješavanju naraslih svjetskih problema, problema koji su na prijelazu desetljeća bili sve izraženiji, teži i zamršeniji, sa sve većim i teže uklonjivim posljedicama, a neki od tih problema su prijetili i svjetskoj stabilnosti i sigurnosti (primjerice iračka okupacija Kuvajta). Sama knjiga na najbolji mogući način ocrtava karakter, metode i cilj sve uže suradnje SAD-a i Vatikana na području svjetske politike. Dr. Melady je osobito istaknuo nekoliko najvažnijih područja na kojima obje države već usko surađuju, odnosno, na kojima je nužno unapređenje suradnje. To je, ponajprije, pitanje novoga svjetskog poretka, poglav-

ito u kontekstu preobrazbe autoritativnih u demokratska društva, uloge Organizacije ujedinjenih naroda u tome procesu, zatim pitanje ljudskih prava i vjerskih sloboda za koje Melady kaže da predstavljaju kamen-temeljac odnosa između Sjedinjenih Država i Vatikana, pitanje bliskoistočnog mirovnog procesa i odnosa između Vatikana i Izraela, pitanje krize na prostoru bivše Jugoslavije, pitanje uloge slobodnoga tržišnog gospodarstva te pitanje brige za svjetske humanitarne probleme.

Jedini svjetski problemi u kojemu se stavovi Vatikana i SAD nisu podudarali su bili zaljevska kriza 1990. i 1991. godine te kriza u bivšoj Jugoslaviji, poglavito tijekom 1991. i prve polovice 1992. godine. Iako je, kad je riječ o iračkoj okupaciji Kuvaite, postojala sukladnost stavova da se agresija ne može niti smije priznati, način rješavanja toga problema bio je predmetom sukobljenih stajališta. Vatikan se, naime, protivio vojnom rješenju toga sukoba, dok su SAD naprotiv predvodile međunarodnu vojnu koaliciju (kasnije i akciju poznatu pod nazivom "Pustinjska oluja") protiv Iraka i Saddama Huseina. Međutim, problem narasle jugoslavenske krize bio je mnogo složeniji, slojevitiji i za odnose Vatikana i SAD-a problematičniji negoli zaljevska kriza. Veleposlanik Melady detaljno opisuje zbivanja, ali i stavove SAD prema njima. Za razliku od drugih autora (posebno među njima valja izdvojiti W. Zimmermanna, bivšeg američkog veleposlanika u SFRJ) dr. Melady racionalno i – manje-više – bez predrasuda prilazi toj problematici. S obzirom na to da se taj dio knjige izravno odnosi na Republiku Hrvatsku, nužno je o njemu reći nešto više. Ponajprije, valja naglasiti da se dr. Melady tijekom obavljanja svoje veleposlaničke dužnosti u Vatikanu pokazao

iskrenim prijateljem Hrvatske i hrvatskoga naroda. (To je u Pogovoru knjige osobito naglasio dr. I. Maštruko, tadašnji veleposlanik Hrvatske u Vatikanu.) Stoga je i njemu pristup SAD-a jugoslavenskoj krizi bio prilično nejasan, pa i odbojan, ali kao veleposlanik svoje države, on je morao slijediti upute Predsjednika SAD-a i State Departmenta. (dr. Maštruko će u pogovoru zapisati i sljedeće: "Bio sam tom prigodom možda i malo nediplomatski grub u ocjeni američkog ponašanja i politike State Departmenta, ali sam tada doista shvatio i razumio u kakvom se osobnom i profesionalnom procjepu nalazio prof. Melady – razapet između osobnih stavova, vjerskih uvjerenja, politike i ocjena Pape i Svete Stolicе i stavova svojega državnog vodstva") U razmatranju uzroka i još više posljedica krize na jugoistoku Europe SAD i Vatikan su zastupali posve suprotna gledišta. Dok je cilj Sjedinjenih Država bio očuvati Jugoslaviju pod svaku cijenu, pa makar i kao labavu federaciju, Papa je držao kako narodi Slovenije i Hrvatske imaju pravo na nezavisnost. Ne shvaćajući temeljne uzroke jugoslavenske krize – velikosrpsku imperijalističku i hegemonističku politiku – SAD nisu mogle niti razumjeti da očuvanje Jugoslavije ne znači ništa drugo doli očuvanje srpske strukture vlasti, što nesrpski narodi nisu mogli prihvatiti. Stoga su njihove težnje za oslobođenjem od velikosrpskog smrtnog zagrljaja, kao i za uspostavom vlastitih suverenih i neovisnih država bile potpuno legalne i legitimne. Ocjenu pristupa SAD-a jugoslavenskoj krizi dr. Melady je možda najbolje sažeto iznio u slijedećim rečenicama: "Politika SAD-a prema Jugoslaviji iz razdoblja 1989.-1992. bila je motivirana dobrim nakanama očuvanja federacije. Mislili smo da je to u korist svih naroda koji tamo žive – u prvom redu u gospodarskom smislu; međutim, istinita je činjenica bila da su narodi u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini željeli slobodu. Planovi vanjskih sila nisu se mogli nametnuti različitim etničkim zajednicama stare Jugoslavije. Nakon više od četiri desetljeća okrutne vladavine komunističkog

stila, ti narodi, gledajući širenje slobode i nezavisnosti u svijetu, nisu se htjeli odreći svojega prava na nezavisnost. Promjena u politici SAD-a, koja je nastala 1992., zakasnila je. Sada politika SAD-a ide paralelno sa smjernicama vatikanske politike. Razlikuje se jedino u pitanju kako ovu tragediju privesti kraju."

Ukupno gledajući, knjiga dr. Thomasa Patricka Meladyja *Veleposlanikova priča* dragocjen je prinos upoznavanju ukupnih suvremenih svjetskih odnosa iz kuta, ne samo objektivnog promatrača već i djelatnog sudionika u promišljanju bolje zajedničke budućnosti. Knjiga pruža čitatelju analitički pogled na svjetska zbivanja, poglavito na njihovu uzročno-posljedičnu vezu, od slučaja panamskog diktatora Noriega, preko sloma komunizma i demokratizacije Poljske, Mađarske, Rumunjske, Baltičkih zemalja, borbe za ljudska prava i vjerske slobode u bivšem Sovjetskom Savezu, Kubi, Južnoj Americi, Africi, Indoneziji, Bliskom istoku, Izraelu, pa sve do Zaljevskog rata, jugoslavenske krize i humanitarnih katastrofa diljem svijeta. Istodobno, to je knjiga koja nedvojbeno pokazuje svu isprepletenost i složenost političke, društvene, kulturne, vjerske i gospodarstvene zbilje današnjega svijeta. Ona na primjeru suradnje SAD-a i Vatikana pokazuje moguće pravce rješavanja naraslih svjetskih problema. No, upozorava i na uske državne geopolitičke interese koji mogu, i to često čine, bitno pogoršati suradnju te otežati borbu za uspostavom novoga demokratskog, stabilnijeg, sigurnijeg i pravednijeg svjetskog poretka.

Dražen Živić